

KAZAN'DA BULUNAN YENİ BİR OĞUZNAME NÜSHASI ÜZERİNE

Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

Destanlar, milletlerin epik dönemdeki kahramanlıklarını, örf ve adetlerini ve dünya görüşlerini anlatan çok önemli eserlerdir. Türklerin de eski ve zengin bir destan geleneği olduğu bilinmektedir. Bu geleneğin yarattığı destanlar daha sonraki dönemlerde parçalar ve yeni şartların getirdiği sosyal olaylarla zenginleştirilmiş, rivayetler halinde çeşitli kaynaklarda tesbit edilmiştir.

Divanü Lugati't-Türk'teki Alp Er Tunga sagusu, Yaratılış ve Türeyiş kozmogonisi, Göç, Ergenekon, Bozkurt rivayetleri bu tesbitlerin ilk akla gelenleridir. Türklerin başlangıçta büyük bir destanları olduğu ancak geniş bir coğrafyaya yayılmış olmaları ve pek çok komşu kavimle münasebetleri dolayısı ile yeni halkalar oluşturdukları hatta eski bir olayı, yeni kahraman ve mekanlara adapte ettikleri anlaşılmaktadır.

Türk boyları arasında Oğuzların ayrı bir yeri vardır. Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar yüzyıllar boyu süren uzun göç maceraları dolayısıyla pek çok epik olay yaşadıkları, bu olayların da Oğuzname adlı bir destanda anlatıldığı malumdur. Oğuzname'nin biri İslamiyet'ten önceki, diğeri İslami dönemde olmak üzere iki versiyonu vardır. İslamiyetten önceki versiyonları Orta Asya'daki rivayetleri, İslami dönemdeki versiyonları da batı (Önasya) rivayetlerini anlatmaktadır.

İlk versiyon Uygur harfleriyle tesbit edilen Oğuz Kağan Destanı adıyla bilinmektedir. Müslüman olmayan Türkler arasından tesbit edildiği anlaşılmaktadır(1).

Oğuzname'nin batı versiyonları içinde F. Reşidüddin'in Camiu't-Tevarihindeki "Tarih-i Oğuz ve Türkân ve Hikâyet-i Cihangir" başlığını taşıyan Farsça metin en önemli ve en eski olanlarından biridir. 1300-1310 yılları arasında yazıldığı bilinen bu eser eski bir Oğuzname'nin tercümesi ve Türkmenler arasındaki rivayetlerin eklenmesiyle ortaya çık-

mıştır(2). Bu eser Zeki Velidi Togan tarafından Türkiye Türkçesine çevrilmiş, ayrıca Rusça ve Türkmen lehçesine de tercüme edilmiştir(3).

Batı versiyonları içinde en önemli olanı Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın 1660 tarihinde yazdığı, "Şecere-i Terâkime" adlı eserdir. Ebul Gazi Bahadır Han, birbirlerinden farklı oğuznameler toplamış ve bunlara Türkmenler arasındaki sözlü rivayetleri de ekleyerek Oğuzname'yi vücuda getirmiştir. Bugün bu eserin kütüphanelerde ve özel arşivlerde pek çok nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar içinde Leningrad, Taşkent ve Aşgabat'ta bulunan ve en muteber kabul edilenler üzerinde çalışmalar da yapılmıştır(4).

Oğuznamelerin çeşitli parçaları ve rivayetleri başka eserler içinde bazen manzum bazen mensur halde yer almıştır(5). Oğuznamelerin en orijinal ve en meşhuru da Dede Korkut Hikâyeleridir (6). Bütün bu eserler bize şunu göstermektedir ki, Türk Tarihinin, Türk Dilinin, Türk örf ve âdetlerinin kısaca Türk yaşayışının ve hayata bakış tarzının sağlıklı bir şekilde incelenebilmesi için destan metinlerine ihtiyaç vardır.

Mevcut rivayetler bize, olayları belli bir plan ve tertip içinde sunmaktadır. Bu durum, bütün bu rivayet ve metinlerin başlangıçta büyük bir Türk destanından kalan hatıralar olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. O halde bu en eski ve temel olan destanın esaslarını tesbit edebilmek için destan metinlerine, rivayetlerine ve parçalarına ihtiyaç olacaktır.

Biz aşağıda, henüz ilim âlemine sunulmamış böyle bir yazma Oğuzname'yi takdim edeceğiz.

Bu yazma, Kazan Üniversitesi Yazmalar Kütüphanesinde bulunmakta ve Oğuzname, Sait Vahidi (1887-1938) tarafından 1930-1937 yılları arasında derlenen yazmalar arasındadır. Ta'lik bir yazıyla kaleme alınmıştır. Ta-

mamı 109 varaktır. Sahifelerin ebadı 29x17,5 cm. olup, her sayfa ortasında 9,5x17 cm.lik bir çerçeve içinde 12 satır halindedir. Çerçeve önce kırmızı bir çizgi ve bunu çevreleyen gri bir hatla çevrilmiştir. Son sayfada oval biçimde bir mühür bulunmaktadır. Mührün üst çevresinde Arap harfleriyle Vahidi Kütüphanesi, Orta ve alt kısmında da Kiril alfabesiyle "Biblioteka S.G. Vahidova" yazıları bulunmaktadır.

Yazmanın müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Ancak yazıldığı sahaya dair bazı ipuçları bulunmaktadır. Mesela; akkuzatif ve genitif eklerinin karışık kullanılması bunlardan biridir.

Şeys Aleyhisselâmin beyânı bu turur (18b)

Hamnı fashı bu turur (33a)

Anding song barıp Kara Hitaynıng aldı (41a)

gibi karışık kullanma Eski Türkçe'de ve Azeri sahasında rastlanan özelliklerdendir(7). Ancak bu özellik, eserin yazılması sırasında müstensihînin eski Türkçe döneminde yazılmış bir başka yazma Öğuznameden istinsah etmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Yazmanın muhtevasına geçmeden önce, müstensihînin bir edisyon kritik yaptığını hatta bazı olaylara tarihf deliller gösterdiğini belirtmek gerekmektedir. Zaten kitabın daha başında, "... Ve Adem eyyâmıdın ta bizning eyyâm-ı ferh encamımız gaça kitâblar-ı muteber yüzidin cem' ve tel'if eyleyüp (2a)" demek ve sık sık da başka Öğuznamelere, Zafername adlı başka bir esere ve bazı şahıslara, ismi verilerek, atıflar yapılmaktadır. Bu atıflardan birkaç örnek verelim: "...Ve bir kavli Öğuznâme bu turur (18b).", "...Ve bazı nüshada aytıpturlar (28a).", "...Bazı nüshada mezkur boluπτur (51b).", "Zafernâme'de mezûr turur kim (30a).", "...Ve Muhammed bin Ka'b aytıptur kim (33a)." gibi (8)...

Öğuznâme, genel planı ile Şecere-i Terâkime'ye benzemektedir. Ancak elimizdeki yazmada baştan Öğuz Han'ın dünyaya gelişine kadarki kısım, 35 Varak olmasına karşılık Ebu'l-Gazi'nin eserinde 12 Varak olarak verilmiştir. Kazan nüshasının bu baş kısmında, 4 beyitlik bir şiir söylenmektedir.

Burada dikkatimizi çeken bir başka önemli nokta da İslami dönem eserlerinde gördüğümüz, eserin başında bulunması gereken Besmele ve münacaatın Kazan nüshasının

da bulunmayışıdır. Bunların yerine iki sayfadan fazla Öğuz Han ve nesli övülmektedir. "Bizim oğullarımızın tarihi, insanoglu yeryüzünde varolduğu sürece kuşak kuşak anlatılıp yazılan ki insanoglundun her ferdi, buna göre kendi kendini tanınsın. Bu nüshada her devir için "Düstürü'l-Amel" olupta kıyamete kadar bizden evladlarımıza yadigar kalsın. Bu maksatla geçmiş hadiseler hakkında pek çok söz zikredilip yazıldı ve böylece meydana getirilen kitaba Han'ın adı gibi "Beyân-ı Öğuznâme adı verildi (2a)" diye kitabın yazılış sebebi ve adı belirtilmektedir.

Ebu'l-Gazi'de bulunmayan kısımlar, bab, fasıl ve zikr başlıklarıyla yaradılığın Adem Aleyhisselam'a kadar canlılar yer yer Kur'an-ı Kerimden ayetler verilerek anlatılmıştır.

İkinci babda Adem'den başlayarak, yine zaman zaman ayetler serpiştirilip, Şeys'e geçmektedir. Ebu'l-Gazi'de bir paragrafı anlatılan olaylar, elimizdeki nüshada çeşitli eklemelerle zenginleştirilmiştir. Daha sonra Nuh Aleyhisselam ve oğullarına geçilmekte, Türklerin atası kabul edilen Yafes Aleyhisselama ayrı bir bab açılmaktadır. Burada Türklerin kutsal sayıp yağmur duasında kullandıkları yada taşı hakkında bilgi verilmektedir. Bu kısım şu şekilde ifade edilmiştir: "...Yafes iltimas kıldı ki Hazret-i Nuh anga bir duâ talim kılın ki, her vakit ki ol duanı okusa yağmur yağsın. Ve Hazret-i Nuh bu cihetdin Hazret-i İzzete münacaaat kıldı ve Cebrail anıng icâbet-i duası birle kilüp bir ism-i bûzûrg Nuh'a ta'lim kıldı. Ve Nuh ol ismi bir dağa nakış kılup Yafes'e birdi. Ol dağa "Yada" di-yuπτurlar (28b)."

Daha sonra Ham, Sam ve Türk Han'ın fasılları bulunmakta ve ancak 36. Varakta "Öğuz Han"ın doğumuna geçilmektedir. Öğuz'a ad verilmesi ve bir yaşındaki Öğuz'un üç beyitlik bir şiirle kendi adını söylemesi ve İslamiyete uygun davranışları anlatılmaktadır. Bundan sonraki 41. varaktan 44. varaka kadarki kısım; Ebu'l-Gazi'de 19-27. varak olarak aynen mevcuttur. Ancak fasıl başlıkları farklıdır. Ebu'l-Gazi'de "Öğuz Hanın Turan ve Hindistan'a Yürüdüğünün Zikri" başlığı, Kazan nüshasında "Öğuz Han Leşker Yiğip Buhara ve Semerkand'a Kilkenining Beyanı bu turur" şeklindedir. Aynı şekilde, Ebu'l-Gazi'de; "Öğuz Hanın İran ve Şam ve Mısır'a Doğru Yürüdüğünün Zikri" başlığı, Kazan

nüşhasında "Oğuz Han İran üstüne Yürüganı beyanı bu turur" olarak değiştirilmiştir.

"Oğuz Han'ın Yurtına Kilip Toy Kılğanı'nın Zikri" başlığından sonra "El arz" ifadesiyle sanki parantez açılıp Ebu'l-Gazi'de olmayan yeni olaylara geçilmektedir.

Burada anlatılan olaylar Türk tarihi, inaç sistemi bilhassa Türk hukuku bakımından son derece önemlidir. Bizce Kazan yazmasının bilinen diğer yazmalardan farkı ve üstünlüğü de bu kısımda kendini göstermektedir. Oğuz Kazan oğullarına Bozok ve Üçok isimlerini verdikten sonra Düstürü'l-Amel adını verdiği vasiyetini yazdırmakta ve mühürleyerek Veziri Irgıl (İrkil) Hoca'ya teslim etmektedir. Bu kısmın, öneminden dolayı, metnini aynen vermeyi uygun bulduk.

"El-arz: Oğuz Han ömrü yüz on altı yıla yitendin song oğlanlarını cem kılup bir niçe nasihat kıldı ve aytdı kim: Men munça yıl hanlık ve hükümet kıldım. Ve mendin sonk sizler hem uluglaringızni izzet-ü ikram idingler ve kiçikleringize riayet idingler. Ve her kengeş ve maslahatda ittifak bolunglar, tâ mülk sizlere bâki ve bânide (?) kalgay. Ve her gâh ki kiçikler uluklarga da'vâyı muhâsemet kılrsa tarik-i fitne vü fesâd olup mülke fütür kirer. Ve bol nev sözlerdin Oğuz Han uluk kiçikga nasihat kılup Kün Han'ı özlerine saltanat üzre emr (49b) kıldı. Ve Kün Han icâzet-i atasıdın (49b) takıp makâm-ı saltanatda mukim ve müstakim boldu. Oğuz Han'ning Uygur diken bir tayifedir Irgıl Hoca diken bir veziri bar irdi. Ve ol vaktide ol vezir Oğuz Han hizmetiga arz kıldı kim zât-ı âli dest-hatt-ı mübarek birle bir "Düstürü'l-Ameli" yazsunlar kim bu eyyâmdın song her kimse öz yirinde ve öz makâmında ve öz ülüsünde bolup ta da'va-yı hod-serlik kılmasun. Ve Oğuz Han bol ma'nâda "Düstürü'l-Amel" bitüp bi'l-mühr kıldı: Kün Han ve Ay Han ve Yılduz Han ve onların evlâdı tâ rest-â-hiz künineçe rûzgârda han ve hâkimlik kılsunlar. Ve ötker oğlanları bolarga ve bolarning zürriyetine serdâr vesipehsalar ve nöker olup hizmet kılsun. Ve her birisin ülüşin ta'yin ve mukarrer kıldı. Ve Irgıl Hoca ol "Düstürü'l-Amel"i özü birle sakladı. Ve Oğuz Han yüz on altı yıl ömür körendin song dâr-ı dünyâdın makâm-ı ukbâya rihlet kıldı ve Kün Han makâm-ı saltanatda karar tapdı (50a).

Daha sonra Oğuz Hanın oğulları ve torunlarının isimleri sayılmaktadır. Bu isimler

arasında Ay Han'ın oğulları sayılırken Ebu'l-Gazi'de 4. Oğul olarak gösterilen Düker'in yerine Badlı ismi verilmektedir. Yıldız Han'ın 2. oğlu da Kızık yerine Karal olarak geçmektedir.

Oğulları arasındaki bu farklar torunların isimlerinde oldukça fazlalaşmaktadır.

Daha sonraki fasıl "Oğuz Evladının Orun ve Ülüş Alganı" başlığı ile edki Türklerdeki renklerin, kuşların ve oturulacak yerlerin sembolik anlamları, bugünkü ifadeyle protokol sırasının hukuki durumları anlatılmıştır. Bu kısımdaki on iki çadırda kimlerin oturabileceği, hangi payı kimin alacağı, kimin hizmet edeceği ve at tutacağı gibi, yüzyıllarca Türklerin, itaat ettikleri bir hukuki sistemden bahis açılmaktadır(9).

Reşidüddin'in Camiü't-Tevârih'indeki beylerin statüsü nasıl Ebu'l-Gazi'de bazı değişikliklere uğramışsa, Kazan yazmasında da başka statü değişiklikleri dikkati çekmektedir. Mesela, sağ kolda 4. çadırda, Dodurga'nın yerini Yıldız Han'ın büyük oğlu Afsar almaktadır. Payı Düker yerine Kırıl doğramaktadır, Mürdeşoy'un yerine Tarumçı at tutmaktadır.

5. çadırda Avşar yerine Bigdilli oturmakta, Kazık yerine Karkın pay doğramakta ve Tarumçı yerine Karaca at tutmaktadır.

Benzer değişiklikler yukarıda söylediğimiz gibi beyler arasındaki güç durumunun değişmesi ve zamanla itibarlarının farklılaşması anlamına gelmektedir.

Bundan sonraki fasıl "Oğuz Han'ning Yigirmi Dört Aslı Ahtugının Adı ve Kuşların Sıfatı ve Tağlarının Sureti Bu turur" başlığı ile isim, işaret ve ongunlarıyla boylar sıralanmaktadır. Bilhassa tağlar (işaretler) arasında daha önce bilinen(Ms.Ebu'l-Gazi'dekiler)lerden bazı küçük değişiklikler görülmektedir.

Türklerde ilk yasalardan sayılabilecek ahidnameler bundan sonraki fasılda karşımıza çıkmaktadır. Denilebilir ki formelleşmiş metinler bu ahidnamelerdir. Törelimizin iyi anlaşılması bakımından bu değişmeyen ahidnameyi aynen vermek istiyoruz. "Bir uluğ kağızga ahidname bitip, Kün Han başlık inileri ve oğlanları ve bigleri ve ilming karı yahşıları ve biglerinin yahşıları barçaları atların bitip ant içtiler kim: Ta tirikimiz uşba aytilgan sözlerdin kaytmaz. Biz eğer bizdin bolgan oğlanlar helâlzâde bolsalar ta dünya ahir bolganca ahdameni okup amel kırgarlar. Eğer haramzâde bolup yurtını bozal tipler amel

kılmayaglar, tidiler. Takı atların bitip, mührlerin basıp ahdnameni Kün Hanning hazinesinde koydular (56a).

Bu bölümden sonra Düstürü'l-Amel'de belirtildiği gibi, Kün Han'ın saltanatından sonra Bozokların 2. sıradaki oğulları Ay Han başa geçer. Ancak bu dönemde karışıklıklar çıkar ve halk birbirine düşman olup iyan eder. Bu bilgiler sadece Kazan nüshasında bulunmaktadır.

Bundan sonraki Yıldız Han'ın Hanlığını anlatan fasıl, Ebu'l-Gazi'de bulunmamaktadır. Bu bölümde Yıldız Han'ın gür sesi, orta boylu, büyük yüzlü ve çatma kaşlı bir kişi olduğu, cömertliğinden dolayı da "İlhan" laka-bıyla anıldığı anlatılmaktadır.

Bu bölümlerden sonra, Ebu'l-Gazi'de "Kün Han'ın Küçük Kardeşleri ve Oğullarına Yer Verdikinin Zikri" (49b) kısmında 5. çadırda oturacak olan Afşar'ın Kazan nüshasında 4. çadıra yükseldiği ve muhtemelen bu yükselişle ilgili olarak sadece bu nüshada Afşar Han'a, "BEYAN-I AFŞAR HAN-I SAHİB KIRAN" başlığı ile bir fasıl açıldığı görülmektedir. Bu fasılada da Afşar Han, Yıldız Han'a benzer sıfatlarla tasvir edilmektedir. Bu bölümün devamında Afşar Han'ın oğullarının saltanatları 58a'dan 63b'ye kadarki varaklarda anlatılmaktadır.

64a'da diğer nüshalarda bulunmayan Kayı Han'ın oğlu Kuzı Yavı Han'ın saltanatına dönülmekte ve 85. varaka kadar bu dönemde ki olaylar verilmektedir.

86. varaktan itibaren Cengiz Han'ın Rum vilayetini almasıyla yeni ve değişik bir konuya girilmektedir. Ebu'l-Gazi'de bulunmayan bu kısım, Oğuznameler'de rastlanmayan epico-romanésque yani aşk ve kahramanlığın birlikte işlendiği konuları anlatmaktadır.

Bu zamana kadar tanıtmaya çalıştığımız Oğuzname yazması, Camiü't-Tevârih ve Şecere-i Terâkime kadar önemli ve yeni bilgilerle dolu, bir eserdir.

Hentüz bilinmeyen resmî ve özel arşivlerde başka Oğuznamelerin de bulunduğu muhakkaktır. Bunların bir an önce negredilerek ilim âlemine sunulması, elbetteki Türk kültürü, tarihi, folkloru, kısaca Türklerin geçmişi hakkındaki karanlık kalan pek çok meseleyi aydınlatacaktır.

NOTLAR

- 1) Oğuz Kağan Destanı: - W. Bang. R. Rahmeti Arat, İst. 1936; - A.M. Şerbak, Moskova, 1969; - K. Şimin-T. Eyüp, Kadimki Uyğurların Tarihi Destanı "Oğuz-name" 1980 Milleter Neğriyatı.
- 2) Geniş bilgi için bkz. Oğuz Destanı, Regidüddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlihi, Haz. Z. Velidi Togan, İst. 1972, s.117vd.
- 3) Tercüme için bkz. Rusça Tercümeleri: -Regideddin, Camiü't-Tevârih C.1 Moskova, 1962-60 (Ketagorov ve arkadaşları); -Regidüddin, Camiü't-Tevârih, Sbornik Letopisey, C.1 PETERSBURG 1861 (Berezin Neğri); -F. Regideddin, Oğuz-nâme, Bakü, Elm Neğri 1987 (R.M. Şükürova tarafından); Türkmen lehçesine Tercümesi: -Fazlallah Regideddin, Oğuzname (Pars dilinden tercüme eden Salar Baba Güllü Oğlu Salar Handarı), Hazırlayan, N.B. Halimov, Aggabat 1990.
- 4) Ebu'l-Gazi Bahadır Han, Şecere-i Terakims, A.N. Kononov Neğri, Moskva-Leningrad, 1968. Bu eser yeni eklerle birlikte Muharrem Ergin tarafından "Türklerin Soykütüğü" adıyla Türkçeye aktarılmıştır. Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, No: 33, İstanbul, T.siz.
- 5) Bu hususta geniş bilgi için, -Yazıoğlu Ali, Tevârih-i Al-i Selçuk, Türk Tarih, Arkeologiya ve Etnografya Dergisi 11, (1934) s.243-260; -Faruk Sümer, Oğuzlara ait Destanı Mahiyetkâki Eserler, A.Ü.DTCF Dergisi XVII, İst. 1976, s.369-455+VII; -F. Sümer, Oğuzlar (Türkmenler) 2. baskı Ankara 1972; -Kemal Erarslan, Manzum Oğuzname TM, XVIII, İst. 1976, s.169-236-VIII.
- 6) Dede Korkut Kitabı, M. Ergin (TDK) Ankara, I. Cilt 1958, II. Cilt 1963; -Dadem Korkudun Kitabı, O. Şaik Gökçay, İstanbul 1973.
- 7) Prof. Dr. Muharrem Ergin: Türk Dil Bilgisi (17. Baskı) İstanbul 1988, s.221.
- 8) Burada sözü edilen eser, Şerâfeddin Yezdi'nin (öl.1454) Zafernâme'si olabilir. Timur dönemi çair ve tarihçilerden olan Yezdi, Şahruh'un mülkiyetinde bulunmuş, Zafernâme adlı eserini bu dönemde yazmıştır. (Geniş bilgi için bkz. Z. Velidi Togan, Tarihte Usul, İst. 1969, s.92-93 ve Meydan Larousse, İst. 1988, C.11, s.762)
- 9) Abdulkadir İnan; Orun ve Uluş Mes'elesi, Makaleler ve İncelemeler. Ank. 1968. s. 241-254.

ÜÇÜNCÜ CİLT

Millî Folklor'un üçüncü cildi, ciltli olarak satışa sunulmuştur.

Talep edenlerin posta ücreti dahil 500.000 TL.'yi Posta Çeki veya Banka Hesabımıza yatırıp, dekontunu yazışma adresimize göndermeleri yeterlidir.